

Tachtig als oogklep

MARITA MATHIJSEN

Sta mij toe te beginnen met de eerste strofen van twee natuurgedichten:

Hef mij mee! hef mij mee tot boven 't zwerk!
Waar uw lied, leeuwrik, schiet,
hef mij mee, hef mij mee tot boven 't zwerk!
Zingend, zingend,
schal en weergalm u omringend,
hef mij, leid mij tot ik vind
plek die gij, zo 't schijnt, zo mint!

[...]

Hoe kalm glijdt langs de azuren baan
de lieve Maan!
Schoon haar de wolken soms omhuiven,
de luister dovend van haar licht,
zodra zij uit elkander stuiven,
hoe helder is haar aangezicht!¹

De grootse internationale betekenis van deze poëzie zal u ongetwijfeld opgevallen zijn, en ook het enorme verschil tussen de twee verzen: het ene in een typisch midden-negentiende-eeuwse versificatie, het andere straalt een baanbrekende vernieuwing uit! Het gaat dan ook om gedichten van de grote romanticus Wordsworth, die, in de woorden van Verwey, pas zijn gelijken zou vinden bij de tachtigers. De vertaling van de eerste strofe is van Albert Verwey, voor de tweede tekent Potgieter. Hier hoorde u dus de fundamentele breuk die de tachtigers scheidt van de voorgaande literaire generatie, zoals Van den Berg constateert.

Van den Bergs redenering verloopt als volgt: er is een beeldvorming van de negentiende eeuw gekomen die zich vooral bedient van slaapmetaforen. Die is indertijd zelf al op gang gebracht door schrijvers als Potgieter. Het

negatieve beeld is dus eigenlijk gecreëerd door de negentiende-eeuwers zelf. Busken Huet heeft de beweringen van Potgieter verder aangescherpt.

Daarna zijn de tachtigers gekomen, een fundamentele breuk met de voorgangers in de woorden van Van den Berg, en vooral Kloos en Verwey peperden hun generatiegenoten in dat de negentiende eeuw voor de literatuur een slapende eeuw was. Hoe wij Verwey zelf moeten waarderen, als hij zonder gêne beweert tachtig jaar na dato hetzelfde als Wordsworth te zeggen, laten we maar in het midden.

Het oordeel van de literaire-handboekenschrijvers conformeert zich aan dat van de schrijvers. In de handboeken van na tachtig wordt de negentiende eeuw niet meer afgezet tegen voorgaande eeuwen, maar tegen het buitenland, waar de romantiek hoog gebloeid zou hebben – en die zou er in Nederland niet geweest zijn.

Al met al: men zou wel een masochist moeten zijn om zich met zo'n eeuw bezig te houden. Wat is het offensief tegen dit beeld, vraagt Van den Berg zich af. Als ik om me heen kijk zijn er veel masochisten hier ongeneerd bij elkaar gekomen – maar het is de vraag of de gesel van Potgieter samen met het anti-slaapmiddel van Van den Berg al hard genoeg aangekomen zijn.

Er is een groep – Van den Berg noemt geen namen – die in het verweer komt tegen het beeld van de negentiende eeuw door te ontkennen dat de literatuur geen niveau had. Er zouden wel toppers zijn, zelfs van een ongevenaarde schoonheid, zo citeert Van den Berg zijn duistere bronnen. Die verdediging wijst Van den Berg af: aan een dergelijke redenering zouden subjectief-esthetische twintigste-eeuwse maatstaven ten grondslag liggen. Hij zelf vindt er in ieder geval niks meer aan, geen enkele negentiende-eeuwse schrijver weet hem nog te boeien. Hij haalt Fens aan om te bewijzen dat we die eeuw niet meer om zich zelf kunnen waarderen. De slaapmetafoor moet dan ook niet op die manier bestreden worden.

Het ontgaat Van den Berg blijkbaar dat hij dezelfde subjectief-esthetische twintigste-eeuwse maatstaven ten grondslag legt aan zijn afwijzing van de negentiende-eeuwse literatuur! Het bestuderen van het functioneren van literatuur in het verleden hoeft noch door persoonlijke esthetische betrokkenheid of onbetrokkenheid gelegitimeerd te worden, alleen zijn de werk-omstandigheden van de onderzoeker met de eerste houding wat vrolijker.

De slaapmetafoor wordt wel bestreden als we literatuur zien als een onderdeel van het culturele leven en ons richten op het hele scala van het literaire bedrijf: genootschappen, leeskringen, uitgevers, rederijderskamers en de receptie. Dan ontstaat er een zeer levendig beeld, en van de slaapmetafoor blijft dan niets over, want alleen al cijfermatig gezien was er een dergelijke bloei van het literaire bedrijf, dat het beeld van de ingedutte eeuw moeilijk vol te houden valt.

Tot zover de redenering van Van den Berg, in details reeds voorzien van kanttekeningen. Wat valt nu in te brengen tegen de lijn van zijn betoog?

Op twee punten wil ik ingaan. In de eerste plaats wil ik zijn interpretatie van Potgieters geseling in een ander kader plaatsen. Potgieter was niet de eerste: Bilderdijk had het al een tiental jaren eerder over de lauwwatereeuw met haar waanpoëten, en in de tegendraadse Rotterdamse tijdschriftjes uit 1827-1828 komt men de slaapmetafoor ook al tegen. Hierin staan ook de brieven uit Holland van Bowring afgedrukt met de passages over 'Prulpoëten en Rijmelaars' en het pleidooi voor een gezonde kritiek. Bowring had zijn kennis opgedaan in gesprekken met Nederlandse literatoren. Een dergelijk collectief minderwaardigheidscomplex treft men wel vaker aan bij Nederlandse cultuurdragers. Maar al deze negatieve kritiek, en zeker die van Potgieter, moet mijns inziens gezien worden als een opvoedingsstrategie. Niet voor niets stelde Potgieter de zeventiende-eeuwse burger ten voorbeeld aan zijn tijdgenoten: hij verwachtte dat ze dezelfde hoogten konden bereiken. Hij is als de vader die trots op zijn zoon is en hem toch kapittelt, omdat hij denkt hem zo tot nog grotere inspanningen te kunnen opzweepen.

In de tweede plaats moet aan de orde gesteld worden of de breuk van tachtig wel zo essentieel is als Van den Berg suggereert. Gaat het niet meer om een barst dan om een breuk? Van den Berg sluit zich aan bij de zienswijze van Fens over de literatuur van de negentiende eeuw: we zijn de directe relatie, de herkenning in de zin van verbondenheid en gemeenschappelijkheid al lang kwijt. Maar, als dit al zo is, geldt dat dan niet evenzeer voor de literatuur van de tachtigers? Wie kan Verwey, Perk, Van Eeden of Kloos nog direct waarderen, zonder de juweliersetalage van de literaire wereld eromheen? Wat Van den Berg zegt over de literatuur van de negentiende eeuw geldt in het algemeen voor alle literaire produkten die ouder dan je grootmoeder zijn: of die nu uit het buitenland of uit Nederland stammen, uit de vroege of de late negentiende eeuw. Maar dat geldt alleen voor de doorsnee produkten: de charme van het literair-historische vak is nu juist dat er daarnaast in elke tijd ook teksten geschreven werden die wonderbaarlijk dicht de eigen, subjectieve esthetische maatstaven naderen.

Hoezeer ik Van den Bergs oprechtheid ook waardeer als hij zegt van geen auteur uit de negentiende eeuw meer te kunnen genieten, ik word er toch bedroefd van als de enige hoogleraar Nederlandse negentiende-eeuwse letterkunde en de voorzitter van de Werkgroep 19e eeuw dat meent. Ik kan er alleen mijn eigen esthetische waardering tegenover stellen, die even subjectief en even oprecht is.

Maar met zijn standpunt dreigt er toch een gevaar: in de eeuw van de instituties dreigt het onderzoek van de literaire teksten zelf te verdwijnen. De literair-historici worden pure historici en de literatuur wordt de dienstmaagd van de geschiedenis. We tellen kopers in klantenboeken, scoren het aantal titels dat een uitgever op de markt bracht, we brengen de verspreiding van de rederijerskamers in kaart en achterhalen de rondgang van een boek in een leeskring: allemaal prachtig onderzoek, waar ik niet op

af wil dingen, maar waar blijft de literatuur en de studie van de literairheid? Is er nog werk voor de literair-historicus die zijn vak trouw wil blijven?

In ieder geval is er nog weinig onderzoek gedaan naar hoe de literaire teksten zelf indertijd voor de lezers functioneerden. Er zijn veel aanwijzingen voor dat literatuur gelezen werd als een travestie van collectieve problemen: in de literatuur zocht de lezer handreikingen bij de inrichting van zijn leven. In de negentiende eeuw met zijn ingrijpende en elkaar snel openvolgende mentaliteitsveranderingen geldt dit waarschijnlijk nog sterker dan in de voorgaande tijden. Aan de literatuur werd nog algemeen de dubbele eis van 'utile dulci' gesteld. Het utiliteitsaspect is tot nog toe nauwelijks onderzocht.

Daarnaast moeten er meer editoren aan het werk: zolang er nog zoveel verscholen ligt in onbereikbare tijdschriften, in handgeschreven documenten, verstopt in archieven of in onhanteerbare complete uitgaven, is een objectieve, laat staan een subjectieve beoordeling van de waarde van de literaire werken uit de negentiende eeuw alleen om materiële redenen al onmogelijk. Dat een brede interpretatie van het begrip 'letterkunde' daarbij nodig is, hoef ik in deze kringen niet te verdedigen: kritieken, brieven, essays en historische studies horen daarbij.

Ten slotte: de negentiende eeuw loopt tot en met 1899. Zolang we in de literaire historie uitgaan van de korte negentiende eeuw (in extreme gevallen zelfs beperkt tot 1830-1880: voor 1830 nog achttiende eeuw, na '80 verlate romantiek) wekken we de schijn te erkennen dat de tachtigers tot een nieuw tijdperk behoren: dat van de twintigste eeuw.

Slaap is een bedrieglijke metafoor: in de slaap spelen de wildste taferelen zich af. Wanneer de negentiende-eeuwse literatuur vergeleken wordt met een toestand van slaap, kan dit als een dubbele bodem gezien worden. Maar wie zich zijn dromen niet herinnert, kan dat niet beamen.

Noot

- 1 Beide eerste strofen zijn geciteerd uit Gerrit Komrij, *Aan een droom vol weelde ontstegen*. Poëzie uit de Romantiek 1750-1850. Samengesteld en ingeleid door Gerrit Komrij (Amsterdam 1982) 198, 149.